

Персаніфікаваныя намінацыі ў беларускай мове

Персаніфікаваныя (лац. *persona* ‘маска, твар’, *facere* ‘рабіць’) другасныя намінацыі адносяцца да ліку ўнутранай полісеміі, дзе пераносы ажыццяўляюцца ад чалавека і на чалавека. Такія структуры займаюць прамежкавае становішча паміж анімістычнымі і антрапамарфічнымі метафарами, знаходзяцца на іх стыку. Пры найменнях асобы адбываецца частковая трансфармацыя дэнататыўнай суаднесенасці, назіраецца толькі замена канататыўных сутнасцей. Менавіта таму многія ЛСВ нясуць на сабе адбітак суб’ектыўнага пачатку, гіпатэтычнага домыслу, што абумоўлена наяўнасцю ў семантычнай структуры слова ідыяэтычнага і рэляцыйнага кампанентаў, якія ўплываюць на кірунак сэнсавых мадыфікацый ЛСВ.

Пераасэнсаванню ў такіх структурах могуць падлягаць найменні асоб па іх сацыяльным і сямейным становішчы, роду заняткаў, прафесіі, рэлігійных перакананнях, нацыянальных і ўзроставых асаблівасцях і інш. Асновай для матывацыі з’яўляюцца рэальныя якасці асобы, якія праламляюцца праз прызму чалавечай свядомасці Крыніцай метафарычнай экспансіі служаць кампаненты наступных тэматычных груп:

1. Найменні асоб па прафесійнай дзейнасці, роду заняткаў, пасадзе, службовых абавязках. Часцей за ўсё ў якасці крыніцы выступаюць назвы творчых прафесій, у структуры якіх актуалізуюцца меліяратыўныя семы, звязаныя з высокім майстэрствам асобы, яе шырокім кругаглядам, дасканаласцю. Параўн.: *артыст* ‘той, хто займаецца публічным выкананнем твораў мастацтва’ → ‘пра таго, хто валодае высокім майстэрствам у якой-небудзь галіне, таленавіта што-небудзь робіць’, *мастак* ‘чалавек, які творча працуе ў галіне літаратуры’ → ‘той, хто дасягнуў высокай дасканаласці ў якой-небудзь справе’, *віртуоз* ‘артыст (звычайна музыкант), які выдатна валодае тэхнікай свайго мастацтва’ → ‘чалавек, які дасягнуў вышэйшай ступені майстэрства у сваёй рабоце’: *Ксёндз Пацейкоўскі не толькі служба пана Бога, але і спрытны і таленавіты артыст каталіцкай царквы.* (Я.Колас); *Ён парадзіць, ён палечыць, Пераправіць, што не так, Бо ў нягодах чалавечых Разбірацца ён мастак.* (П.Бітэль); *Казік быў мастак на выдумкі.* (Л.Арабей); *Працуючы з Асяй Арцёмавай, Леанід Сяргеевіч з радасцю адзначае, што яго напарнік – віртуоз сваёй справы.* (Л.Арабей).

На другі план адыходзіць першасная семантыка субстантыва *карыфэй* ‘кіраўнік хору ў старажытнагрэчаскім тэатры’, і ў сучасным мастацка-публіцыстычным і размоўным дыскурсе выкарыстоўваецца другасны ЛСВ ‘выдатны дзеяч у якой-небудзь галіне’: *Гэтая сустрэча з карыфеем сусветнай літаратуры робіць на Галавача велізарнае ўражанне.* (М.Хведаровіч); *На мастакоў малюся рукі, На цуд, што твораць разбярэ, І з карыфеемі навукі Згараю разам на кастры.* (П.Броўка); *Даўбешка часам пост займае І марыць, што яна – свяціла, карыфэй.* (Э.Валасевіч).

Персаніфікаваныя ЛСВ са станоўчай характарыстыкай чалавека адзначаюцца ў структурах полісемантаў, якія называюць прафесіі, звязаныя з

выкладчыцкай, палітычнай, дыпламатычнай дзейнасцю: *прафесар* ‘вышэйшае навуковае званне выкладчыка навучальных устаноў’ → ‘вялікі знаўца чаго-небудзь’, *філосаф* ‘вучоны-спецыяліст у галіне філасофіі’ → ‘чалавек, які ўдумліва, сур’ёзна ставіцца да жыцця, ведае яго таямніцы’, *дыпламат* ‘службовая асоба’ → ‘чалавек са здольнасцю дзейнічаць тонка, умела’, *палітык* ‘палітычны дзеяч’ → ‘чалавек, які выяўляе такт і далікатнасць у адносінах з другімі людзьмі’, *настаўнік* ‘выкладчык у школе’ → ‘натхніцель, кіраўнік’: *Ёсць сотні самых дробязных спраў, у якіх яна перад ім – прафесар.* (М.Лупсякоў); *Мудры дзед. Век зжыў, пабадзяўся на людзях, пабачыў. Такія ў вёсцы – філосафы. Варожасьць і на ўраджай і на пагоду. Дзе не розумам, то хітрасцю дайдуць.* (І.Пташнікаў); *Ксёндз Ксаверый Пацейкоўскі і Ян Галандзеўскі дыпламаты, хітрыя палітыкі і людзі пранырлівыя.* (Я.Колас); *Заўжды трэба быць крышачку палітыкамі.* (Я.Радкевіч); *Настаўнік – кожны, хто ўзбагачае людзей ведамі, вядзе іх за сабой, указвае дарогу ў лепшае.* (А.Асіпенка).

Прыкладна па тым жа меліяратыўным кірунку развіваюцца другасныя ЛСВ у полісемантаў *сейбіт* ‘чалавек, які распаўсюджвае веды, ідэі і пад.’, *каваль* ‘той, хто настойлівай працай дасягае чаго-небудзь’, *будаўнік* ‘тварэц, стваральнік’: *Але я не ведаў, што ён – сейбіт ісціны.* (В.Гарбук); *Паэт у жыцці не нахлебнік, Ён сейбіт. Змагар І праект.* (С.Законнікаў); *Самі людзі – лёсу кавалі.* (М.Калачынскі); *Мы – кавалі, куём мы ішчасце Для ясных будучых часін.* (Я.Купала); *Ты, моладзь, смела і магутна, Ты – волі лепшай будаўнік.* (М.Чарот).

Адзнакі ‘дасканаласць, высокае майстэрства, глыбіня даследчыцкай дзейнасці’ актуалізуюцца ў сэнсавай структуры субстантыва ювелір: *Тонкі ювелір класічнага стылю ювеліраваў на новым матэрыяле, унепрыкметку самому сабе яднаючы традыцыйна-нацыянальнае са спадчыннай класікай.* (А.Лойка).

Рэгулярна ўзнаўляюцца другасныя ЛСВ у субстантываў тэматычнай групы ‘воіны салдаты’. У такіх значэннях узмацняецца грамадзянка-патрыятычны і меліяратыўны пафас, параўн. *баец* ‘змагар за грамадскую справу’, *салдат* ‘ідэйна загартаваны барацьбіт’, *воін* ‘змагар, барацьбіт’: *Яны байцы вялікай раці, Іх хата там, дзе ёсць прастор.* (М.Чарот); *У змаганні і на працы Вы – нястомныя байцы.* (Я.Журба); *Ён [Глебка] быў салдатам пакалення, што праз усе грамы прайшло, Сваё жыццё, сваё натхненне Айчыне роднай аддало.* (П.Прыходзька); *Я воінам быў нястомным..., да смерці біўся за просты народ.* (У.Караткевіч).

Нейтральная канатацыя ўтрымліваецца ў другасных ЛСВ полісемантаў *марак* ‘той, хто добра ведае мора і марскую справу’, *суддзя* ‘чалавек, які выказвае якую-небудзь думку, дае ацэнку каму-, чаму-небудзь’: *Ён у нас сапраўдны марак, хаця на флоце не служыў.* (У.Клімовіч); *Хто нам суддзі ў гэтым? Там любоў, дзе радасць Правіць цэлым светам Ад твайго пагляду.* (Т.Бондар); *Вунь мае засцянкаўцы Сумна на лаўцы сядзяць, Сам сабе кожны ратоўца, Сам сабе кожны суддзя.* (К.Камейша).

Пеяратыўная канатацыя назіраецца ў найменнях цыркавых артыстаў, фокуснікаў, акрабатаў, выканаўцаў роляў у спектаклях. У другасных ЛСВ утрымліваюцца ўказанні на прытворства, штукарства, падман, жартаўлівасць: *клоўн* ‘чалавек-камедеянт, прытворшчык’, *фокуснік* ‘хітрун, махляр, спрытнюга’, *фігляр* ‘штукар, чалавек, які імкнецца прыцягнуць да сябе ўвагу крыўляннем, жартамі’, *акцёр* ‘той, хто паказвае сябе інакшым, чым ёсць; прытворшчык’, *скамарох* ‘несур’ёзны чалавек, які пацяшае іншых сваімі камедеянцкімі, штукарскімі выхадкамі’: *Адчуваючы сябе ў пакоі неяк збоку, Кучынскі сказаў: «Ведаеце, хто вы? Клоўны!»* (А.Карпюк); *Яму, гэтаму фокуніку, нельга верыць. Гэта ж падманшчык.* (В.Вольскі); *А хто і скажа, маючы на ўвазе, Што ты – фігляр, махляр, Штукар ці блазен, Ці пустабрэх, Якога свет не ведаў.* (А.Лойка); *«Добры акцёр, брат, і... вялікае быдла», – сказаў Моршч.* (У.Караткевіч); *А Тадэй – скамарох бяскосты, смаржок. Пасля чаго дужа пашкадаваў Тадэй, што ў яго хадуляў няма, бо йначай гэткаму бамбізе і ў морду не плюнеш.* (У.Караткевіч).

Прыкладна тое ж канататыўнае напаўненне назіраецца ў другасных ЛСВ *маляр* ‘дрэнны мастак, жывапісец’, *рамеснік* ‘той, хто працуе без творчай думкі, па шаблону’: *Рай малое фарбай Ксёндз – «святые пастух».* *Маляра загнаў бы Ё воблачны катух.* (З.Бядуля); *Мне нават у інстытут расхацелася. Які ў мяне талент! А рамеснік у хапае без мяне.* (І.Шамякін).

Семы ‘угодніцтва’, ‘прыслужніцтва’, ‘прадажнасць’ актуалізуюцца ў структуры субстантываў *падпявала* ‘той, хто ўгодліва падтрымлівае каго-небудзь’, *падгалосак* ‘беспрынцэвы чалавек, які паўтарае чужыя думкі’, *прыслужнік* ‘той, хто прыслушваецца перад кім-небудзь’, *найміт* ‘прадажнік, прыслужнік’, *фіскал* ‘даносчык, маклёпнік’.

Другасныя ЛСВ субстантываў *кат*, *дэспат*, *тыран*, *сатрап*, *інквізітар*, *жывадзёр* прадказальныя і носяць ярка пеяратыўны характар з актуалізацыяй сем ‘жорсткасць, тыраніі, дэспатызм, бязлітаснасць’: *Які гэта муж! Перад вамі сядзіць кат... Дня белага з-за яго не бачыла. Ён жыццё маё загубіў.* (З.Бяспалы); *Ты ж сама ўпэўнілася, што ён дэспат, што яму патрэбна проста баба, каб варыла-мыла, а ён на паходах будзе хадзіць! А цябе нікуды не пусціць!* (Л.Адамовіч); *Хацелі пагасіць тыраны Гнеў у паэтавых вачах.* (М.Смагаровіч); *У 1824 годзе за ўдзел у філамацкім руху царскія сатрапы выслалі А.Міцкевіча за межы Беларусі.* (А.Лойка); *Тады - ты сам свой інквізітар.* (Н.Гілевіч); *Думаю, вось бы туды павярнуць. Але як павернеш, калі гэта жывадзёр ззаду, у руках вінтоўка. Калі што, хутка кулю між лапатак палучыш.* (В.Быкаў).

У сэнсавых структурах полісемантаў *слуга*, *лакей*, *халуй*, *халоп* фіксуецца адмоўная канатацыя з азначэннямі ‘той, хто выконвае чыю-небудзь волю, з’яўляецца зброяй у чыіх-небудзь руках’, ‘чалавек, які выслужваецца, падхалімнічае’: *Ах вы, пабірушкі, лакеі, хопіць ужо прыслужвацца.* (У.Клімовіч); *Сённішніх слуг чужоі волі, чужых інтарэсаў не так і мала.* (В.Старычонок); *Зайшоў нямецкі афіцэр з салдатам у акулерах і мясцовы халуй Доська.* (М.Даніленка); *«Ды ты, халоп, я бачу, забываешся!» – закрычаў Іван Жахлівы.* (А.Рукаль). У той жа час у структуры субстантыва

слуга адзначаецца пераносны меліяратыўны ЛСВ ‘чалавек, які цалкам прысвяціў сябе служэнню каму-, чаму-небудзь’, які разам з папярэднім паяратыўным ЛСВ утварае энантыясемічную пару, дзе актуалізуюцца як станоўчыя, так і адмоўныя якасці: *Чалавек не можа, не мае права пакінуць сваё гняздоўе. Ён гаспадар сваёй зямлі. І вечны яе слуга.* (А.Кандрусевіч); *Ідэальным паэтам для Купалы з’яўляецца паэт-грамадзянін – слуга народа.* (В.Івашын).

2. Найменні асоб па сямейным становішчы і роднасных адносінах. У гэтай групе субстантывы *дзед* і *баба* выражаюць працяглыя па часе роднасныя адносіны, у другасных ЛСВ якіх актуалізуюцца часавая прымета ‘старасць’: *дзед* ‘стары чалавек’, *баба* ‘старая жанчына’. У той жа час у шырокай сэнсавай структуры гэтых слоў вылучаюцца відавыя значэнні тыпу ‘муж’, ‘замужняя жанчына’, ‘жанчына наогул’, ‘слабахарактарны, нясмелы ці балбатлівы мужчына’.

Карэляцыйнасць пар *бацька* – *маці* разбураецца ў другасных намінацыях: у полісеманта *бацька* развіваюцца другасныя ЛСВ ‘вядомая і паважаная ў пэўных колах асоба’, ‘заснавальнік, пачынальнік чаго-небудзь’, ‘заступнік, апякун’, у той час як у полісеманта *маці* анімістычныя другасныя ЛСВ не развіліся (фіксуецца ЛСВ іншага катэгаліі). Параўн.: *Ой, ці не ёсць гэта толькі погляд бацькоў сентымэнталізму.* (Я.Купала); *Чытаю страшнае і адкрываю Сталіна. Хіжэга братазабойцу, бацьку берыеўскіх пачвар.* (В.Гарановіч); *Маці мая, Радзіма, Шчыра слова сказаць дазволь.* (П.Панчанка); *Вялікая наша маці Айчына Навек праслаўляе сыноў.* (М.Хведаровіч).

У суадноснай пары *брат* – *сястра* другасныя ЛСВ адрозніваюцца тэматычнай накіраванасцю. У сэнсавай структуры субстантыва *брат* фіксуецца ЛСВ ‘чалавек, якога яднае з іншымі агульнасць радзімы, класавых інтарэсаў і інш.’, семантыка слова *сястра* абмяжоўваецца ўказаннем на асобу сярэдняга медычнаскага персаналу ў лячэбнай установе: *Ты, мой брат, каго зваць Беларусам. Роднай мовы сваёй не цурайся.* (А.Гарун); *Не мне вастрыць на чалавека нож. Мы ж крэўныя браты з табой на працы.* (П.Панчанка); *Усе фельчары і сёстры памагалі Гані.* (І.Грамовіч).

У двух словах суадноснай пары *сын* – *дачка* другасныя ЛСВ характарызуюцца высокай пафаснасцю, патэтычнасцю і выражаюць сяброўства, духоўную роднаснасць: *сын* ‘чалавек як носьбіт характэрных рыс свайго асяроддзя, грамадства, народа, часу і пад.’, *дачка* ‘пра жанчыну, якая ўсе сілы аддае на служэнне народу, радзіме’. У літаратурнай мове больш распаўсюджанымі лічацца вытворныя ЛСВ субстантыва *сын*: *Тураўскі Кірыла – магутны сын палескае зямлі.* (Г.Дашкевіч); *Сын занябанага краю, ён [Ф. Багушэвіч] адчуваў сваю асаблівую місію праўдашукальніка і выразніка народных дум і памкненняў.* (В.Коўтун); *Бывай, мая Радзіма. Успамінай свайго вернага сына.* (І.Шамякін).

Да гэтай групы прымыкае пара *муж* – *жонка*, другасныя ЛСВ у якой развіліся толькі ў субстантыва *муж* ‘дзеяч у якой-небудзь галіне’: *Вось так гаварыў высокаадукаваны дзяржаўны муж.* (У.Корбан); *Караля*

суправаджаюць важныя дзяржаўныя мужы, сярод якіх Адам Станіслаў Нарушэвіч, паэт, гісторык, родам з Піншчыны. (Я.Хвалей).

У субстантыва дзіця актуалізуюцца не столькі роднасныя, колькі часавыя характарыстыкі. Дзіця – гэта чалавек, які набыў яркія рысы свайго асяроддзя, часу і пад.: *Новы герой – дзіця свайго часу.* (А.Марціновіч); *Мы дзеці рэвалюцыі, Кастрычніка сыны!* (А.Дудар); *Па гарадскіх кварталах праз ноч і снегапад Між вуліц апусцелых мы адзінока крочым. Мы – дзеці гэтых гмахаў. Мы – дзеці гэтай ночы.* (Н.Гальпяровіч).

3. Найменні асоб па сацыяльным становішчы. Персаніфікаваныя ЛСВ выяўлены ў сэнсавай структуры суадноснай пары *кароль – каралева*, якія ўказваюць на таго, хто вылучаецца сярод іншых у якіх-небудзь адносінах: *У літаратуры Г. Кісялёва ўжо называлі каралём факта.* (Я.Саламевіч); *Дзед быў вясковым кавалём, кавальскай справы каралём.* (М.Рудкоўскі); *Скончаць змену яны, Важна пройдуцца – Каралевы палескай зямлі.* (С.Фамін); *Аднакласнікі звалі Светку надзвычай велічна – каралева прыгажосці.* (А.Ветах).

Меліяратыўная канатацыяй адзначаны пераходныя ЛСВ полісеманта *казак* ‘смелы, адважны малады мужчына’: *Палібіла чарнабрыва Казака дзяўчына.* (Я.Купала); *Абараніць мог толькі той казак, што паклапаціўся, куды ёй [Вользе] ісці, на якую дарогу.* (І.Шамякін).

З адценнем устарэласці ў тлумачальным слоўніку беларускай мовы фіксуецца другасны абрадавы ЛСВ субстантыва *баярын* ‘шафер на вяселлі’: *Што, вяселле, мая дочка? А дзе ж твая пара? Дзе сваточки з ручнікамі, Прыданкі, баяры?* (Я.Купала).

Пеяратыўнай канатацыяй характарызуюцца другасныя ЛСВ наступных полісемантаў:

- *раб* ‘чалавек, які з’яўляўся поўнай уласнасцю гаспадара ў рабаўладальніцкім грамадстве’ → ‘падняволены, прыгнечаны чалавек’, ‘чалавек, які поўнасьцю падпарадкаваў чаму-небудзь сваю волю, свае дзеянні, учынкi і пад.’. *І для іх далёка не роўна, Хто іх бацька: раб або змагар.* (Н.Гілевіч); *Гнеч здаўся. Не стаў рабом грошай.* (В.Мыслівец). *Я – раб паэзіі.* (Л.І.Алуповіч); *Я заўсёды быў рабом сваёй думкі.* (А.Савіцкі);

- *халоп* ‘у старажытнай Русі – паднявольная асоба, па становішчы блізкая да раба; прыгонны селянін’ → *пагард*. ‘чалавек, які рабалепствуе, падхалімнічае’: *«Ды ты, халоп, я бачу, забываешся!» – закрычаў Іван Жахлівы.* (А.Рукаль);

- *куркуль* ‘селянін-кулак на Украіне’ → ‘скупы, замкнуты, хцівы чалавек’: *Твой куркуль усё злуецца. Надоечы я гэта сустрэла яго і кажу, што збіраюся да Аўгінні, дык ажно адварнуўся.* (І.Чыгрынаў); *Куркуль чортаў! Усё сам хоча зрабіць.* (І.Шамякін);

- *ізгой* ‘чалавек (у Старажытнай Русі), які страціў сувязь са сваёй сацыяльнай групай’ → ‘адшчапенец’: *Скрозь цемру ночы і змрочнасць лясоў, па глухіх дарожках і тропках накіраваліся яны, два ізгой, у бок сваіх вёсак.* (Я.Колас); *Не рві лепей кветку, ізгой.* (Я.Сіпакоў);

- *паж* ‘у сярэднія вякі – юнак дваранскага роду, які служыў пры двары караля або буйнога феадала’ → *іран*. ‘мужчына, які дагаджае жанчыне, дэманструе сваю адданасць’. *Фрэйліна. Ха-ха! Маленькі паж умее казаць кампліменты!* (П.Васючэнка).

4. Найменні прадстаўнікоў пэўных філасофскіх і палітычных поглядаў, прыхільнікаў пэўнай ідэалогіі. Такія субстантывы, як правіла, захоўваюць устойлівыя сувязі са зместам і асноўнымі палажэннямі філасофскіх вучэнняў і ў пераносным значэнні выкарыстоўваюцца для характарыстыкі чалавека з пункту гледжання яго светапогляду, адносінаў да жыцця. Другасныя ЛСВ уласцівы практычна ўсім субстантывам, якія часцей за ўсё ўжываюцца ў строгіх афіцыйных і навуковых дыскурсах (Гл. табл. 3.1)

Табліца 3.1 – Другасныя персаніфікаваныя ЛСВ са сферай-крыніцай «Прадстаўнік пэўных філасофскіх, палітычных, ідэалагічных поглядаў»

Гуманіст	‘прадстаўнік гуманізму’	‘гуманны, дабрачынны чалавек, прасякнуты павагай да людзей’	<i>Шыраць, чысціню, ветлы боль выпраменьвалі тая прыгожыя сцісаныястаронкі. А ён гэтак абьякава, крыху нават грэбліва, зняважліва адазваўся пра іх. А яшчэ гуманіст.</i> (А.Крэйдзіч)
Дыялетык	‘рыхільнік, паслядоўнік дыялектычнай філасофіі’	‘чалавек, які добра валодае дыялектыкай, працэсам руху, развіцця чаго-небудзь’	« <i>А ты – геніяльны стратэг, дыялектык!</i> » – гаварыў Цімафеіч. (А.Адамовіч)
Дэмакрат	‘член дэмакратычнай партыі’	‘чалавек дэмакратычнага ўкладу жыцця, поглядаў’	« <i>Але ж Мінкевіч дэмакрат, ён не супроць іншых</i> », – ціха азваўся Аляксей. (В.Быкаў)
Ідэаліст	‘паслядоўнік ідэалістычнай філасофіі’	‘чалавек, які ідэалізуе, прыхарошвае рэчаіснасць і прытрымліваецца высокіх маральных ідэалаў’.	<i>У цябе, Стас, непазітыўнае мысленне. Ты – ідэаліст.</i> (К.Травень)
Кансерватар	‘член кансерватыўнай партыі’	‘чалавек кансерватыўных поглядаў’	<i>Як ні кажыце, як ні спрачайцеся, а мужчына ў сваім уласным сямейным быцці – сам кансерватар.</i> (М.Зарэцкі)
Ліберал	‘рыхільнік лібералізму, член ліберальнай партыі’	‘празмерна паблажлівы, памяркоўны чалавек, які ліберальнічае’	« <i>Ох, ліберал! – І павярнулася да Тараса: – Даклад кароткі. Я патрабую, каб гэтага твайго піжона Шыковіча</i>

			<i>выцягнулі на камітэт».</i> (І.Шамякін)
Матэрыяліст	‘паслядоўнік матэрыялізму’	‘чалавек, які падыходзіць да ўсяго з пункту гледжання матэрыяльных выгад для сябе’	<i>«Што я, – засмяўся Ляшчынскі. – Я матэрыяліст, паэзіі не чытаю. Лічу гэта пустой тратай часу ў наш хуткаплынны век».</i> (А.Мальдзіс)
Метафізік	‘прыхільнік метафізічных поглядаў’	‘чалавек, схільны да абстрактных, туманых разважанняў’	<i>Ён у нас метафізік, з абстрактных размоў амаль нічога не разумееш.</i> (У.Клімовіч)
Нігіліст	‘прадстаўнік рускай разначыннай інтэлігенцыі 60-х гадоў XIX ст., якая адмоўна адносілася да традыцый дваранства і прыгонніцтва’	‘чалавек, які адмаўляе ўсё агульнапрызнанае’	<i>Гэты нігіліст закрэслівае ўсю нашу літаратуру!..</i> (А.Адамовіч)
Прагматык	‘паслядоўнік прагматызму’	‘чалавек, які ўсё свае ўчынкі поглядаў на жыццё выбудоввае такім чынам, каб мець практычныя і карысныя вынікі’	<i>Прагматык слухае свой розум, а не пачуцці.</i> (К.Травень)
Радыкал	‘член радыкальнай партыі’	‘прыхільнік крайне рашучых дзеянняў, учынкаў, поглядаў’	<i>Малады і даволі вядомы прафесар-хімік Палынскі вядомы ў Пецярбургу як крайні радыкал.</i> (П.Галавач)
Рамантык	‘прыхільнік і прадстаўнік рамантызму’	‘чалавек, прасякнуты рамантыкай, высокімі ўзвышанымі пачуццямі’	<i>Майзіс лёгка свіснуў: ён быў рамантык, любіў прыгодніцкія кнігі, фільмы, нечаканыя сустрэчы людзей.</i> (І.Шамякін)
Рэаліст	‘паслядоўнік рэалізму’	‘чалавек, які правільна ўлічвае ў сваёй дзейнасці ўмовы рэальнасці’	<i>Хоць сёе-тое ва «Узыходжанні» я як рэаліст і не прымаю.</i> (В.Быкаў)
Скептык	‘прыхільнік скептыцызму’	‘чалавек, які ва ўсім сумняваецца, да ўсяго адносіцца з недверам’	<i>Я ведаю, чаму ён скептык, чаму адзін, без сяброў.</i> (В.Чаропка)
Схаласт	‘паслядоўнік схаластыкі’	‘чалавек, веды якога не падмацаваны	<i>У майго суседскага схаласта фармальныя веды, адарваныя ад жыцця</i>

		вопытам і грунтуюцца на адцягненых разважаннях’	<i>і практыкі.</i> (М.Ткачоў)
Эмпірык	‘паслядоўнік эмпірызму’	‘чалавек, які прызнае толькі практычную дзеяснасць, пэўныя факты і не ўдзяляе ўвагі тэорыі, навуковым абагульненням’	<i>Ён, смелы эмпірык і практык, гаварыў толькі пра свае праблемы.</i> (Я.Паўлаў)
Эпікурэец	‘паслядоўнік эпікурэізму’	‘чалавек, які вышэй за ўсё ставіць асабістае задавальненне, асалоду і пачуццёвыя інстынкты’	<i>Гэты эпікурэец так і ліпне да Марыі, думае завалодаць яе сэрцам сваімі падманьнімі словамі.</i> (У.Клімовіч)
Якабінец	‘рэвалюцыянер- дэмакрат, удзельнік Вялікай французскай рэвалюцыі ў XVIII ст.’	‘чалавек рэвалюцыйных перакананняў, вальнадумец’	<i>→ Каго ён прывёз! – злямантавала раптам Дайнаровічыха. – Гэта ж якабінец! Ён па- мужыцкаму пацеры гавора. Адаслаць яго назад, каб гонару нам не псаваў!</i> (А.Мальдзіс)

5. Найменні асоб па рэлігійных перакананнях: У другасных ЛСВ гэтай групы назіраецца цесная сувязь з першаснымі ЛСВ, разам з якімі яны ўтвараюць адзіны сэнсавы слаў структуры. Параўн.: *манах* ‘член царкоўнай абшчыны’ → ‘мужычна, які вядзе адзінокі, аскетычны спосаб жыцця’, *уладыка* ‘архірэі мтрапаліт’ → ‘уладар’, *фанатык* ‘чалавек, слепа адданы сваёй веры’ → ‘чалавек, цалкам адданы якой-небудзь справе’, *прапаведнік* ‘распаўсюджвальнік якога-небудзь веравучэння’ → ‘асоба, якая распаўсюджвае якія-небудзь погляды, ідэі і пад.’: *Калега – манах. Ён любіць глуш і адзіноцтва і хоча жыць пустэльнікам.* (Я.Колас). *Хто закон тут? Я закон! Я ўсяму ўладыка...*(А.Бялевіч); *Ведаю я гэтага чалавека. Фанатык свайго роду.* (А.Кулакоўскі); *Багушэвіч амаль што першы прапаведнік усебаковага нацыянальнага адраджэння беларусаў, які даказаў, што яны ўяўляюць асобны самастойны народ...* (М.Багдановіч).

Пеяратыўнай канатацыяй характарызуюцца ЛСВ полісемантаў *езуіт* ‘каварны, крывадушны чалавек’, *фарысей* ‘крывадушнік, ханжа’, *нехрысць* ‘бессаромны, бессардэчны чалавек’, *бязбожнік* ‘несумленны, нахабны чалавек’, *антыхрыст* ‘злы, нядобры чалавек’, *д’ябал* ‘подлы, мязротны чалавек’, *сатана* ‘шкодны, нягодны чалавек’: *Пад маскай вясёлага жартаўніка і балаболкі хаваўся хітры езуіт, падхалім-пралаза і крывадушны, з мізэрнай душой чалавек.* (М.Машара); *Усё ведае крывадушны фарысей і адначасова рассыпаецца перад табой драбней маку.* (М.Машара);

А гэты нехрысць за пятак Да скону будзе мне служыць. (А.Бажко); *Нейкі былы актыўны бязбожнік у сувязі са зменаю агульнага кірунку змяніў і свае перакананні.* (Л.Савёнак); *Антыхрыст! Дваран пабіў, прымучыў. Судзіце яго, людзі добрыя, ды не патурайце.* (У.Караткевіч); *«Ты – д’ябал!» – кінула яна ў адчаі.* (Т.Бондар); *Гэта чорт у спадніцы, сатана, а не баба. Толькі ж навошта вокны біць.* (В.Казько).

6. Найменні асоб па нацыянальнай і этнічнай прыналежнасці. У словах гэтай групы актуалізуюцца, як правіла, пеяратаўныя семы. Параўн.: *азіят* ‘карэнны жыхар Азіі’ → ‘нягоднік, мязотнік’, *вандал* ‘прадстаўнік старажытнагерманскага племені’ → ‘разбуральнік культуры, варвар’, *варвар* ‘суседні са старажытнымі грэкамі і рымлянамі жыхар, які стаяў на ніжэйшай ступені развіцця’ → ‘некультурны, неадукаваны чалавек; жорсткі, бязлітасны чалавек’, *пігмей* ‘прадстаўнік карлікавых плямён’ → ‘нікчэмны, абмежаваны чалавек’: *Ці ж чалавек ён? Азіят, Душа зацятая, ліхая, Такіх паноў і свет не знае.* (Я.Колас); *Біць будзем крэпка, упарта Дзікіх вандалаў, начніц!* (Я.Колас); *Згіньце, Пігмеі і душагубы, Аматыры сцёк І майстры інтрыжак.* (К.Кірэнка); *А апошні, найбольш крывадушны акупант і варвар узяў чыстае, як крынічная вада, слова і пераніцаваў ягонае значэнне.* (К.Акула); *Відаць, калісьці ў гэтым дупле нейкі варвар расклаў агонь, але дрэва згасіла яго ўласнай крывёй і засталася стаяць.* (У.Караткевіч).

7. Найменні міфічных і фантастычных асоб, казачных і міфалагічных герояў. Знешні выгляд такіх герояў, іх дзеянні і ўчынкі суадносяцца з чалавекам, які можа характарызавацца як з меліяратыўнага, так і пеяратаўнага боку. Са становішчам канатацыяй і з вылучэннем выдатных здольнасцей чалавека, яго таленту, розуму, прыгажосці ўжываюцца субстантывы *анёл* ‘стараўты, з дадатнымі якасцямі чалавек; любімы, каханы’, *бог* ‘выдатны спецыяліст у якой-небудзь галіне; той, хто вылучаецца адметнымі якасцямі’, *багіня* ‘жанчына-прыгажуня’, *волат* ‘чалавек выдатных здольнасцей, гений’, *тытан* ‘чалавек вялікага таленту, надзвычайнага розуму’, *чарадзеі* ‘той, хто захапляе, зачароўвае чым-небудзь’, *чараўніца* ‘жанчына, якая захапляе, заварожвае сабой’: *О, так, любы мой, анёле мой.* (Я.Купала); *Ты ў параўнанні з гэтым кругламордым проста анёл.* (Я.Радкевіч); *У замеці дуброў Пад воблакам вячыстым Жывуць багі добра – Ляснік і леснічыха.* (Ю.Голуб); *На багіню можна было глядзець пры хлопцах.* (І.Шамякін); *З гэтага мястэчка выйшаў у вялікі свет беларусістыкі волат, гонар Беларусі і славянскага свету акадэмік Карскі.* (Ф.Янкоўскі); *Які віхар воплескаў заўсёды раздаваўся, калі ў прэзідыуме паказвалася гэта магутная фігура тытана чалавечай мыслі.* (Я.Купала); *Поплеч Пушкін і Купала, Чарадзеі роднай мовы.* (Я.Пушча); *Чаму ты, скажы, такая прыгожая, чараўніца, Аж сэрца маё заходзіцца?* (У.Карызна).

Такія рысы характару, як злосць, сварлівасць, жорсткасць, бязлітаснасць, актуалізуюцца ў структурах полісемантаў *ведзьма* ‘злая, сварлівая жанчына’, *чорт* ‘злы, сярдзіты чалавек’, *цэрбер* ‘люты, злосны вартавы’, *пачвара* ‘вельмі непрыгожы чалавек; жорсткі, з нізкімі маральнымі

якасцямі чалавек’, вампір ‘бязлітасны эксплуатаатар, вораг’: *Не я, а ты, ведзьма, вінавата!* (Я.Купала); *Гэта сапраўды рыжы чорт: грубы, сярдзіты, пануры, лянiвы, – iнакш я не магу яго назваць.* (А.Кузняцоў); *«Цэрбер як ёсць», – паўтарыў Янчукоў, уклаўшы ў гэтыя словы ўсю сваю непрыязнасць да Марціна.* (Т.Хадкевіч); *Але помніць чалавек: У пачвар – кароткі век.* (М.Калачынскі); *Точыць на нас зубы Злы фашыст – вампір.* (Я.Колас).

8. У якасці сферы-крыніцы могуць выступаць кампаненты iншых тэматычных груп, якія актуалізуюць самыя розныя характарыстыкі чалавека:

- Прыгажосць, выдатныя разумовыя і прафесійныя здольнасці (каралева, кароль): *Скончаць змену яны, Важна пройдуца – Каралевы палескай зямлі.* (С.Фамін); *Вас завуць Каралевай смеху. Бачу вас Каралевай смутку, Ганна Рыжкова.* (Н.Тулупава); *Браты-газетчыкі празвалі мяне каралём iнфармацыі.* (Я.Васілёнак); *Дзед быў вясковым кавалём, кавальскай справы каралём.* (М.Рудкоўскі).

- Самаадданасць, высакароднасць (рыцар): *Верны рыцар Беларусі, Мікола Ермаловіч пры жыцці быў легендай нашага нацыянальнага адраджэння.* (Я.Лецька); *Даўно для бога, свайго начальніка, я – рыцар, для якога няма знакаў пьятальніка.* (П. Шруб).

- Сяброўства, дружба (сябар): *Сяброў перамогі Заклікаў на сход правадыр.* (Я.Колас); *Сяброў свабоды раскіола жыццё.* (Р.Ігнаценка).

- Ахоўніцтва, заступніцтва (шэф, апякун): *Мы – толькі шэфы Нашай дзедзайскай зямлі.* (С.Грахоўскі); *Пачала гучаць нота, што як быццам бы ён урастае ў свядомасць таго, што можа быць апекуном iх усіх і здолее пакіраваць жыццём iх.* (К.Чорны).

- Лідэрства (сцяганосец, атаман): *Купала змог стаць цэнтральнай фігурай літаратурнага руху, паэтычным сцяганосцам маладой беларускай літаратуры.* (У.Івашын); *Само сабой атрымлівалася, што ён стаў атаманам над хлопцамі навакольных вуліц.* (І.Новікаў).

- Безразважлівасць (вар’ят, шаленец): *Паэт – крыху вар’ят. Абавязкова. Без гэтага паэзіі няма.* (Н.Гілевіч); *Яны прыйшлі пацікавіцца працай гэтага шаленца.* (А.Асіпенка).

- Нікчэмнасць, амаральнасць (гном, ліліпут, малойчык): *Гэта зрабілі здраднікі французскага народа, прафашысцкія ліліпуты і гномы.* (Я.Ермаловіч); *Нейкія малойчыкі паразбівалі крамы, павысаджвалі ў дамах вокны.* (К.Каліна).

- Неадукаванасць (сляпак): *Не веру ў фокуснікаў цуды.., Што ў ход пускаюць хітра ўсюды Туман на цёмных слепакоў.* (Я.Купала); *Якім жа я аказаўся слепаком!* (А.Пальчэўскі).

У сэнсавай структуры персаніфікаваных субстантываў могуць развівацца канататыўна процілеглыя значэнні. Звычайна першае з іх носіць меліяратыўны характар з указаннем станоўчых якасцей, а другое значэнне ўжываецца з іранічным адценнем і адмаўленнем станоўчых якасцей. Параўн. *герой* ‘той, хто робіць адважныя ўчынкі’ → ‘той, хто выхваляецца, звяртае на сябе ўвагу недарэчнымі ўчынкамі’, *мудрэц* ‘мудры, разумны чалавек’ →

‘выдумшчык, хітраваты чалавек’, апякун ‘абаронца, заступнік’ → ‘непатрэбны, дакучлівы дарадчык’: *Ну дык ты, выходзіць, не звычайны хлапчына, а слаўны герой!* (М.Лынькоў); *Ціхі я, непрыкметны, як быў настаўнікам, так і застаўся ім. Харчаў жа – адвага, надзея, герой...* (І.Мележ); *«Ой, не хваліся, герой!»* – паківаў яму пальцам Мірон. (Я.Маўр); *«Ну што, герой, дагуляўся? – спытаўся Артур. – Можжа, і мяне генералам паўстанцкім зрабіў?»* (А.Наварыч); *Глядзі, які смелы стаў! Герой!* (З.Прыгодзіч); *Адзін мудрэц казаў: «Я ніколі не думаю пра будучыню. Даволі хутка яна прыходзіць сама».* (Л.Дайнека); *Дырэктар, слухаючы Косцю, усё больш ды больш хмурыўся і дыміў. Потым з ноткай расчаравання ў голасе прамовіў: «Так вы ўсё і вырашылі? Мудрац-ы!»* (А.Карпюк); *Пачала гучаць нота, што як быццам бы ён урастае ў сьвядомасць таго, што можа быць апекуном іх усіх і здолее пакіраваць жыццём іх.* (К.Чорны); *А вас, таварыш Клэст, прасіў бы памятаць, што вы ў чужым кабінэце і што мне не тры, а трыццаць год. Апекуны больш не патрэбны.* (А.Шаўкоў); *«Вам зайздросна, што не з вамі? На вашу гаворку я плявала і плюю. Апекуны знайшліся»,* – крычала яна. (М.Машара).

У ідыястылі некаторых пісьменнікаў назіраецца прыём паслядоўнага нанізвання персаніфікаваных субстантываў, дзякуючы якому ствараецца шматфарбны малюнак чалавека, якому даюцца самыя розныя характарыстыкі і азначэнні. Большая частка такіх намінацый носіць пэяраатаўна-абражальны характар: *А ён... проста манюка, хітрэц, фарысей, ашуканец, прыкіда, фальшываманетчык, бо выдае сябе не за тое, што ён ёсць.* (Я.Колас); *Буян, крамольнік, вязень, начная глушка, крот, што ад уладаў вечно скрываўся, ён у памяці ейнай юнацкай надступным гаспадаром стаяў.* (К.Акула).

Майстрам негатыўнай характарыстыкі чалавека, выкрывальнікам адмоўных чалавечых якасцей можна лічыць У.Караткевіча, які ўдала выкарыстоўвае арсенаал сінанімічных вобразна-выяўленчых сродкаў: *Ты і не ведаеш, хто я. Брахун, п’янюга, бабнік, бязбожнік, ерэтык, злачынец, абжора, пудзла ўсіх добрых людзей.* (У.Караткевіч); *Я – сын бацькоў са знішчанага мястэчка, я – шкаляр... Бадзяга... Камедыянт... Правадыр хеўры. Іншага імя ў мяне няма... Ерэтык у катоўні... Хрыстос...* (У.Караткевіч); *«Вучыся, ёлуп, – зрывістым ад захаплення голасам крычаў Ржашэўскі. – Вучыся, сляпак! Вучыся, доўбня!»* (У.Караткевіч); *Чыноўнікі – крапіўнае семя, чарнільныя пацукі, п’яўкі антыхрыставы.* (У.Караткевіч).

Радзей ужываюцца субстантыўныя рады з меліяратыўным зместам: *Няўжо ніхто не чуў пра нашых вярнідубаў, тытанаў поля і станка, асілкаў мыслі, слова?* (М.Арочка). У адным кантэксце могуць выкарыстоўвацца субстантывы са станоўчай і адмоўнай характарыстыкай аднаго і таго ж персанажа, што робіць мастацкі аповед больш дынамічным і абвостраным: *Сам сабе князь і сам сабе халоп. Сам сабе кат і сам жа яго ахвяра. Сам сабе святы і сам сабе грэшнік. І мудрэц, і вар’ят. Хто яшчэ патрэбны яму?* (В.Чаропка).

У некаторых выпадках метафарычная формула праяўляецца не зусім выразна, а эпідыгматычнасць ЛСВ як бы замяняецца варыятыўнасцю пэўнага

інварыянтнага значэння. Такія суадносіны паміж ЛСВ хутчэй з'яўляюцца гіпанімічнымі, бо адзін з ЛСВ выражае больш абагулены (гіперанімічны), а другі – больш вузкі (гіпанімічны) змест, параўн.: *чалавек* ‘найбольш развітая жывая істота, якая валодае дарам мыслення і маўлення’ → ‘мужчына; муж; слуга ў тракціры, рэстаране’; *мужык* ‘сялянін’ → ‘муж; грубы, нявыхаваны чалавек’; *дзядзька* ‘дарослы мужчына наогул’ → ‘бацькаў або матчын брат; цётчын муж’; *цётка* ‘жанчына наогул (часцей пажылая)’ → ‘бацькава або матчына сястра; жонка дзядзькі’.

Такім чынам, спецыфікай утварэння персаніфікаваных ЛСВ з'яўляецца агульная з першасным ЛСВ зона рэфэрэнцыі і захоўванне катэгарыяльна-лексічнай семы ‘асоба’. Большасць такіх ЛСВ шырока ўжываецца ва ўсіх стылях літаратурнай мовы і звязана з пераасэнсаваннем найменняў асоб па прафесіі, сацыяльным і сямейным становішчы, рэлігійных перакананнях, нацыянальнай прыналежнасці і мн. інш. Аказіянальныя метафары (яны складаюць каля 10%) развіваюцца ў тых жа кірунках, што ўзуальныя. Іх сэнсавое нападзенне часцей за ўсё меліяратыўна-ўзвышанае: *Паэт – аратай з нябеснаю ратай, А ў раце – бясплатныя думкі.* (В.Зуёнак); *Паэт, айчынны ратнік, Любіў сваю зямельку ён.* (М.Маляўка); *Меднастволы сасоннік, Белакоры бярэзнік, Я ваш вечны палоннік І нявечны равеснік.* (А.Пісьмянкоў); *Ну, там і высачыў мідонну І вельмі ж моцна пакахаў.* (Н.Гілевіч); *Прынецсы мае няма: пайшла ўчора да цешчы.* (Я.Брыль); *Яна кіравала ўсім у хаце. Была вялікім генералам у спадніцы.* (З.Бядуля); *Букіністычная Сена апусцела. Толькі адзін пастух кніг застаўся на набярэжнай Малакэ.* (Л.Дранько-Майсюк). Узнікненне персаніфікаваных метафар абумоўлена не столькі зменамі дэнататыўнай суаднесенасці, колькі наданнем слову новага канататыўнага зместу, у выніку чаго чалавеку (аб'ектыўна ці суб'ектыўна) прысвойваюцца пэўныя якасці і ўласцівасці як меліяратыўнага, так і перататыўнага характару.